

156 (156).
MOVSES PANOSYAN'IN ANLATTIKLARI**
(1885, MUSA DAĞ DOĞUMLU)

Musa Dağ muharebesinin yaşayan son müdafisi olarak işte ben kaldım...

13 Temmuz 1915 günü Türk Hükümeti yedi gün içerisinde bütün Ermenilerin göç etmesi gerektiğine dair bir emir çıkardı. Yedi köyümüzün büyüğü Yoğunluk'ta bir toplantı yaptı ve : "Ben burda doğdum, burda da öleceğim; ben köle gibi düşmanın emri altında eziyet çekerek ölmeye gitmem; ben burda tüfek elimde ölürüm; ama, muhacir olmam" dedi. O şekilde dağa çıkmaya karar verdik. Kimin neyi vardı ise, yatak, yorgan, tencere, tava, hayvan, tavuk, gibi herşeyi yanımızda dağa götürdük. Türk askerleri bize : "Eşek gibi dağa çıkıp, yarın eşek gibi dağdan inip sürgüne gideceksiniz" diyorlardı.

Şimdi dünya nasıl karmakarışık ise, o zaman da öyleydi. Musa Dağ muharebesine kadar bizim Hıdır Bey Hınçakları, Bay Ağası'yle* birlikte Zeytun'a Türklere karşı savaşmaya gitmişlerdi. O yüzden, biz Musa Dağ muharebesine başladığımızda, Bay Ağası bize : "Bunlar benim ektiğim tohumlardır" dedi. Zaten dağdaki çarpışmaya kadar babam geceleri talime giderdi. Annem dedeme : "Oğlunuz gece vakti talime gidiyor; sabah dönüp, sabanını alarak tarlaya gidiyor; hiç evde kalmıyor." diyordu.

Dedem gelinine : "Öyle yapması lazım; hep hazırlıklı olmalıyız!" diye cevap veriyordu.

Öyle ki, örgütlenmiş olarak dağa çıktık. Bizi iki onbaşı ayırdı; bunlardan biri Sabintsyan'dı; diğeri ise Minasintsler'in** büyükbabasıydı; o ipekböceği yetiştirme ustasıydı. Bizim Tataralang düz, ovalık bir yerd. Zamanında, Tatarlar [Arapça konuşan yerel Aleviler] ellerinde oraklarla Ermenileri biçmek istemişlerdi; ama, bizimkiler onların hakkından gelmişlerdi; bu yüzden de, o yere Tataralang derlerdi; yani, Tatarları katletme yeri. Biz Tataralang'ın uzun boğazında mevzilendik. Tışents Poğos da ordaydı; o Türk ordusunda asker olmuş; İngilizler onu vurup yaralamışlardı. İyi borozan çalar; iyi haber verirdi; hem de Türk borazan seslerinin ne manaya geldiğini bilirdi : haberin iyi mi yoksa kötü mü olduğunu anlardı. O borazancı Poğos bize : "İlerleyin; ama, Türk kurşunu size isabet ederse, ölürsünüz; girerken kurşun deliği küçüktür; ama, çok büyük yaralanmalara neden olur; dikkat edin!" derdi.

Benim elimdeki bir av tüfeği idi; fişeğini namlusundan dolduruyordum; ateş etmesi için şişle dövmem gerekiyordu; elimde doğru dürüst silah yoktu ki, onların canına okuyabileyim! Orda, Marcimag yaralandı. Ben bunu görüp, korktum, yer değiştirdim. Agub Pılaş'ın damadı orda kaldı; bir kurşun geldi ona saplandı; o, gözümün önünde öldü. Otuz yaşında olan Davit kardeşim de orda öldü; onu askeri törenle gömdük. Bizim Hacı Habibli'den çok sayıda genç vardı; bir de Yoğunluklular çoktu. Bizimkiler Türklerin komutanını, bir de borazancısını vurdular. Türk askerleri bunu görüp kaçtılar. Çatışmadan sonra biz dağdan indik; onların yere serilmiş cesetlerini görmeye gittik. Türk askerleri hayvanlarını ve yiyeceklerini de bırakıp kaçmışlardı. Baktım ki, Türklerin koyunları toplanmış yere dökülen bulguru yiyor. Torba

içindeki kalan bulguru dağa götürmek, bizimkilere ulaştırmak üzere sırtıma aldım; ama, biz Kızılılık'a düşmüştük; bizimkiler Savalokh'taydılar. Yürüdüm, yürüdüm, bizimkilere ulaştım. Annem, kız kardeşim beni görüp sevindiler. Zaten, Hakob kardeşimi askere almışlardı; yolda Ermenileri ayırıp götürmüş, hepsini vadide öldürmüşlerdi. Öyle ki, Hakob kardeşim bizim dağda verdiğimiz mücadele sırasında artık yoktu...

Türkler dört defa üstümüze saldırdılar; ama, her defasında da onlara iyi bir cevap verdik. Bizim Musa Dağlı çocuklar iyi dövüşüyorlardı. Kadınlar, kızlar onlara yardım ediyorlar, testilerle içme suyu taşıyorlardı. Birkaç kadın, fişeklikleri bağlamış bizimle birlikte çarpışıyordu. Onlardan birinin soyadı Naşalyan'dı*; o çok cesurdu... Küçük çocuklar da bağlantı eri olmuşlardı; bir cepheden diğerine haber götürüp getiriyorlardı... Hepsi de iş başındaydı. Bir gün, bizi soymak için bir Türk dağa çıkmıştı; bizim kadınlar onu tutup, taşlarla ezerek öldürmüşlerdi. Aferin kadınlar! Bizim dağın tepesinde daima beyaz sis gibi bir bulut dururdu; sanki, düşmanın bizi görmemesi için onu oraya Tanrı özellikle koymuştu; ama, biz kendisini yukardan görüyorduk. Türklerden yukarı gelen ölüyordu; gelen ölüyordu : "Yallah! Ya Muhammed!, Yallah! Ya Muhammed!" diyor geleni öldürüyorduk. Türkler iki saat dayanmadan kaçtılar...

Dağın üstüne yağmur yağıyordu; yağmur damlaları insanın canını deliyordu. Biz bir kayanın altına girdik; orda saklandık: Şeyh-Panos'un oğlu da bizimle birlikteydi. Onun hep yanında gezdirdiği bir kitabı vardı; ona : "Aç kitabımı bakalım ne diyor; sonunda ne olacak?" dedik.

Şeyh Panos'un oğlu kitabını açtı; tahminlerde bulunmaya başladı; şöyle konuştu : "Gökten bir merdiven inecek; kurtulacağız."

O böyle konuştu; ama, ona inanmadık; zira, kırk günü aşkın bir süredir gece, gündüz dövüşüyorduk; artık, gücümüz kalmamış, yiyecek ve barut azalmıştı... Arkamızda Akdeniz vardı; karşıdan geçen bir gemi olursa, bizi görüp yanaşsın diye, orda geceleri bir ateş yakıyorduk. Gün içerisinde de Protestan rahip Andreasyan büyük bir çarşafın üstüne büyük kırmızı bir haç çizmiş dağın yamacına astırmıştı... Günler sonra, sonunda uzaklarda bir gemi görüldü. Kırıkyanlar'ın oğlu iyi yüzücüydü; denize atlayıp yüzmeye başladı. Onun boynundan asılı bir demir kutu vardı; içinde de Fransızca yazılı bir mektup bulunuyordu. Gemiden dürbünle bakıp, birisinin gemiye doğru yüzdüğünü görmüşler; gemiye çıkması için yardım etmişler. Kırıkyan Movses Hıristiyan olduğunu göstermek için, hemen diz çöküp haç çıkarmış; zira, kendisi Fransızca bilmediğinden konuşamazdı. Yazılmış mektubu çıkarıp kaptana vermiş. Onlar mektubu okuyup, beş bine yakın Musa Dağlı Hıristiyan Ermeni'nin dağda Tanrı'dan kurtuluş beklediğini öğrenmişler. Kaptan sormuş : "Siz neredesiniz? Düşman nerde? Ne kadar gücünüz var?" Sekiz gün dayanın; gidip hükümete sorup izin alayım. Ya size silah veririz, ya da gelir sizi kurtarız. Silah getirmediler; ama, bizi kurtarmak için zırhlılarla geldiler. Panos'un oğlunun dediği gibi, gemiden merdiven indirdiler; biz yukarı çıktık. Zaten, onun sözleri hep aklımdaydı; ben hiç umudumu kaybetmiyordum; ve kurtulduk.

Fransızlar artık bizi bulmuşlardı. Türkler son bir defa saldırdılar. Bu sefer, Fahri Paşa beş bin kişilik bir birlikle üstümüze gelmişti; ama, biz daha önce deniz kıyısına inmiştik; onun gelmesi Türklere hiçbir yarar sağlamadı. Levşiye Şehri yakınlarında İngilizlerin bir okulu

vardı; biz yaralılarımızı oraya nakletmiştik. Fransız gemileri bizi almaya geldiler. Petros Dımlakyan ve Khaçer Dumanyan gidip Fransızlarla konuştular. Bizimkiler Fransız gemilerinin Antakya Şehri'ni bombalamasını istemişler; ama kaptan bunu kabul etmemiş ve onlara : “Bir asker için, bin fişek harcarım; ama, şehrin üstüne bir tek mermi atmam” demişti.

O zaman, liderimiz Yesayi Yağupyan'dan* hızlı hareket etmemiz için emir geldi; zira Türkler bizi üç taraftan kuşatıyorlardı. Damlacık'tan çıkarken yatak, yorgan, tencere, tava her şeyi, dağda bıraktık. Herkes ne kadar horozu, ineği, keçisi varsa vurdu öldürdü ki, düşmanın eline geçmesin. Benim bir keçi sürüm vardı; onları öldürmeye kıyamadım; onları saldı; fakat, düşmanın eline geçmesinler diye, onları gemiden top atışıyla öldürdüler...

Biz artık gemideydik. Geminin bacasından duman tütüyordu. Dımlakhents** Petros ne olacağı, nasıl olacağı konusunda işaret veriyordu... Türklerin attığı mermiler geminin direklerine isabet ediyordu... Mermiler bize isabet etmesin diye, çuvallara kum doldurulmuş ve duvar gibi üst üste dizilmişti. Türklerin mermileri gelip kum torbalarına saplanıyordu; bize ulaşmıyordu... Gemi Türk mermilerinden korunmak için kıyıdan uzaklaştı; açığa gitti ve demir attı. Fransız komutan bize mermilerin nerden geldiğini sordu. Biz düşmanın ateş noktalarını gösterdik. Gemide bir top vardı; o top Levşiye Kışlası'na ateş açmaya başladı; bomba gitti orda patladı... Artık bir daha Türklerin tarafından ses gelmedi. O zaman, eğer Fransız bize emir ve silah verseydi, onların tohumunu yok ederdik...

Kadın, çoluk, çocuk hepsi gemiye binmişti. Gemi hareket etti. Uzun saatler yol aldıktan sonra, Fransızlar bir Alman gemisine el koydular. Biz Alman gemisine geçtik. O bizi Port-Sait'e kadar götürdü...

Mısır topraklarına ayak bastık. Çölün sarı kumu ayaklarımızı ateş gibi yakıyordu. Bizim için sıra sıra çadırlar kurmuşlardı; içlerinde yatak, her şey vardı... O zamanlar Nubar paşa*** Mısır'ın büyüklerindendi; Allah rahmet eylesin; o bize de, der Zor'daki öksüzlere de çok yardım etti. Orda, bir çadırda Sisvan Okulu yanında da bir hastane açılıncaya kadar bizim çocuklarımız çöl kumu üzerinde Ermeni harflerini yazarak, öğreniyorlardı... Oraya İngiliz yüzbaşılar gelip bize jimnastik yapmayı öğretiyorlardı : bir, iki, sağ, iki... diyorlardı. Biz de yürüyorduk. O komutları veren İngiliz bize şöyle dedi : “Siz Fransızların tarafını tutuyorsunuz; bizim tarafımıza geçin.”

Biz de dedik ki : “Fransızlar bizi kurtardı; biz Fransızların yanında olacağız.” Mıleh oraya gelip bizi buldu. Sonra, biz Fransız Ordusu'na gönüllü yazıldık; Ermeni Lejyonu'nun temelini attık. Her taraftan, Kharberd'den, Sivas'tan, Arabkir'den, Husenik'ten, Kilikya'nın her yanından Ermeni yiğitler gelip bizimle birleştiler; Nablus Cephesi'ne gidip, dövüştük, kazandık... İngiliz bizim büyüklerimize şöyle dedi : “Böyle yiğitleriniz olduğu için, siz bizim kralımızdan da zenginsiniz...”

Arara Muharebesi'nde* zafer kazandığımız için hepimize para verdiler...

1919 yılında herkese kendi memleketine dönme izni verdiler; biz de Musa Dağ'a gittik. Baktık ki, evlerimiz yakılmış, yıkılmış, harabeye çevrilmiş... İnşa etmeye, düzeltmeye, bağ,

ağaç dikmeye başladık. Sonra da, Musa Dağ'da bizi kurtaran geminin şeklinde, üzerinde bir haç olan bir anıt diktik... 1939 yılına kadar rahat yaşadık, o zaman Fransızlar ve İngilizler Ermenilere verdikleri sözleri teker teker unuttular ve Aleksandret [İskenderun] Sancağı'nı, Musa Dağ'la birlikte Türk'e hediye ettiler! Biz ne yapabildik? Türk'le birlikte yaşayabilir miydik? Her şeyimizi topladık, Suriye kıyısına, Pasiti ovasına doğru yola çıktık. O gece, öyle bir yağmur yağmaya başladı ki, her şey ııslak oldu... Bizim halk nereye kaçacağını bilmiyordu; altına sığınabileceğimiz ağaç da yoktu. Isınmak için bütün gece yağmurun altında dans etmeye başladık. Sabah, pek çok insan hastalanmış; hastalar ise ölmüştü. Sonra, bizi Ayncar'a götürdüler; orası da açık bir ovardı. Evler inşa etmeye, bağlar dikmeye başladık; su getirdik. Birkaç yıl içerisinde Ayncar'ı cennete çevirdik. Orda portakal, limon, ne aklına gelirse yetişiyordu...

1946'da, Ermenistan'dan : "İsteyen gelsin, çoğalalım, birleşelim ki, Türklerden topraklarımızı geri alalım" diye haber geldi. Evi, barkı, bağı her şeyi olduğu gibi bırakıp çıktık Ermenistan'a geldik. Yerevan'ın Malatya mahallesinde o zamanlar çok ev yoktu. Ben, karım İskuhi, beş oğlum ve iki kızım yeni, iki katlı taş bir bina inşa etmeye başladık. Ben yakındaki kolhozda çalışıyordum; oğullarım inşaatta çalışıyorlardı. Onlar Yerevan'da ne kadar büyük bina varsa, Matenadaran, Tseka**, meydandaki binalar, spor kompleksi gibi, hepsinin inşaatında çalışmışlardır; daha başka pek çok bina da yapmışlardır. Spor kompleksi yandığında, biz yangını evimizden görüyorduk; oğlum Sımbat çocuk gibi ağlıyordu; değil mi ki, kendisinin de ona çok emeği geçmiştir... Şimdi hepimiz bir avluda yaşıyoruz. Oğullarımdan her birinin kendi evi, yeri vardır. Ben de torunlarım ve torun çocuklarımla mutlu oluyorum. Allah'a şükür. Bak! Bir bahçemiz de var; yaşlı karım ekiyor, suluyor, uğraşılıyor. Ben de sokak tarafındaki arsayı taşlardan temizledim. Bak! Yeşillik filan ektim; toprağın boş kalması günahdır... Artık yüz beş yaşındayım; elim ayağım daha tutuyor. Her yıl Eylül'de yapılan Harisa Günü'nü sabırsızlıkla bekliyorum ki, her taraftaki Musa Dağlılarla beraber anıtımızın yanına gidelim ve gece harisa pişirip herkese kurban eti gibi dağıtalım ve onu yiyen anlasın ki, Musa Dağlılar harisa taneleri gibi birleşip özgürlükleri* için savaştılar.